

WPROWADZENIE

Niniejszy XLII tom czasopisma „Folia Sociologica” nosi tytuł *Warsztat badawczy – wybrane zagadnienia metodologiczne* i zawiera rozważania dotyczące kwestii związanych z prowadzeniem badań empirycznych czy praktycznymi zastosowaniami różnorodnych technik badawczych.

Aneta Krzewińska w tekście *Sądy obywatelskie – kilka refleksji o metodzie* omawia założenia metody badawczej, jaką są sądy obywatelskie, zwracając szczególną uwagę na dobór uczestników – przysięgłych, świadków, facylitatorów oraz prowadzenie dyskusji wykorzystującej deliberację. Przedstawia również realizację badania, które miało miejsce w Indiach i dotyczyło kwestii związanych z rozwojem jednego z rolniczych obszarów tego kraju. Szczególną cechą tego badania, wielokrotnie podkreślaną w literaturze na temat sądów obywatelskich, było to, iż do dyskusji o bardzo złożonych, specjalistycznych kwestiach zaproszono biednych, słabo wykształconych rolników zamieszkujących te tereny. W trakcie kilku dni przesłuchiwali oni „świadków” – niezależnych ekspertów, wśród których byli przedstawiciele rządu stanowego, świata nauki, działacze społeczni, dziennikarze, ekonomiści i pracownicy jednej z największych korporacji biotechnologicznych. Badanie zakończyło się opracowaniem przez jego uczestników własnego scenariusza rozwoju tego obszaru. Realizacja tego projektu pokazała, że istnieje wiele odmian wiedzy, w tym przypadku dotyczącej uprawy żywności, sposobów zarabiania na życie oraz wykorzystywania środowiska naturalnego, i każda z nich jest częściowa i niekompletna. Uczenie się partycypacyjne, prowadzenie dialogu i uważna deliberacja połączyły te źródła wiedzy w jedną całość, co pozwoliło na wypracowanie cennych rekomendacji. Autorka przedstawia również rozważania dotyczące możliwości akulturacji tego typu badań w różnych krajach i systemach kulturowych, w tym także w Polsce.

Jolanta Lisek-Michalska przedstawia artykuł *Etyczne aspekty badań fokusowych z udziałem dzieci i młodzieży*. Badania z udziałem dzieci uznaje się na ogół za szczególnie trudne. Autorka poddaje analizie przede wszystkim dwa aspekty badań socjologicznych, o fundamentalnym znaczeniu etycznym: uzyskiwanie zgody na badanie oraz kwestię poufności uzyskanych informacji. Przedstawia przykładowe opracowania kodyfikacyjne regulujące uczestnictwo dzieci w badaniach, które mimo swojej szczegółowości nie rozwiązują dylematów etycznych dotyczących tych procedur, w znacznym stopniu wynikających z niejednoznaczności ustaleń, w jakim zakresie dzieci są uważane za podobne lub różne od dorosłych.

Zaangażowanie dzieci do badań społecznych wywołuje napięcie pomiędzy dwoma sprzecznymi celami: z jednej strony celem badacza jest ochrona dziecka przed ewentualną krzywdą i eksploatacją wynikającą z jego udziału w badaniu, ale z drugiej strony uzyskane informacje zwiększają zasób wiedzy na temat dzieci i pozwalają projektować adekwatne medyczne, psychologiczne i społeczne strategie interwencyjne. W badaniach fokusowych, uznawanych za technikę przyjazną dzieciom, te dylematy i sprzeczności także się pojawiają i determinują w niezwykle silnym stopniu zarówno konceptualizację, jak i realizację badania fokusowego.

W tekście Joanny Gubały *Metodologiczna refleksja nad badaniami pamięci zbiorowej...* znajdujemy rozważania głównie dotyczące kwestii jednostkowości i kolektywności pamięci, niespójności terminologicznych występujących w tych analizach, relacji pamięci i historii czy wreszcie możliwych sposobów docierania do, jakkolwiek zdefiniowanej, sfery pamiętania zbiorowego. Ten typ rozważań metodologicznych wydaje się być niezmiernie potrzebny, gdyż w przypadku nie do końca skonceptualizowanego zjawiska relacji współczesnych o ich własnej przeszłości, można popełnić wiele błędów metodologicznych – od reifikacji pamięci, poprzez nieuprawnione przejścia od jednostkowych opinii do zjawiska na poziomie kolektywnym, aż po nieodpowiedni dobór metod do natury analizowanego zjawiska.

Karolina Szczepaniak w tekście *Zastosowanie analizy treści w badaniach prasowych – refleksje metodologiczne* przedstawia funkcjonujące w powszechnym obiegu na rynku polskim opracowania na temat analizy treści, wskazując na ich powierzchowny i ogólnikowy charakter, a także zogniskowanie na analizach ilościowych, przy względnej niemożności przełożenia proponowanych tam rozwiązań na badania jakościowe. Opracowania te zostały roboczo podzielone na quasi-algorytmiczne (zawierające zazwyczaj opis czterech elementów: rozważania na temat definicji analizy treści, potencjalne zastosowania metody, opis rekonstrukcji kolejnych kroków badacza, stąd algorytmiczność, oraz analiza zalet i wad metody) i egzemplifikacyjne (skupiające się na różnorodności istniejących technik wchodzących w zakres analizy treści, zawierające omówienie konkretnych badań lub podejść analitycznych, jednak bez refleksji nad samą metodą). Następnie Autorka prezentuje własny, algorytmiczny model prowadzenia analizy treści, dążący do uzyskania maksymalnej rzetelności i intersubiektywności wyników poprzez zapewnienie czytelnikowi wglądu w sam proces badania oraz materiał empiryczny. Całość rozwiązań zaprezentowano na przykładzie analizy treści artykułów prasowych na temat rzekomego uprowadzenia Magdaleny Waśniewskiej, które miało mieć miejsce 24 stycznia 2012 roku w Sosnowcu, opublikowanych na łamach „Gazety Wyborczej”, „Rzeczpospolitej” i „Super Expressu” między 24 stycznia 2012 a 2 lutego 2012 roku, czyli przez pierwszy miesiąc medialnego istnienia zagadnienia.

Przedmiotem zainteresowania Katarzyny Grzeszkiewicz-Radulskiej w artykule *Metody badań pilotażowych* są najważniejsze sposoby sprawdzania narzędzia

do badań sondażowych wykorzystujących technikę wywiadu. Autorka przedstawia koncepcję pilotażu pogłębionego Krystyny Lutyńskiej, a następnie prezentuje metody wypracowane przez metodologów amerykańskich. Jedną z nich jest rzadko stosowany w Polsce wywiad kognitywny. W praktyce jest on realizowany w dwóch wariantach, co wynika z założenia, że dostęp do procesów poznawczych, dających wgląd w sposób dochodzenia respondenta do odpowiedzi, można uzyskać albo na drodze głośnego myślenia, albo sondowania następującego zaraz po udzieleniu odpowiedzi. Przy wszystkich zaletach wywiadu kognitywnego, wynikających z dostarczania dużej ilości informacji, technika ta wymaga znacznych odstępstw od procedury badawczej stosowanej w wywiadzie standaryzowanym, co jest źródłem ryzyka, że w ten sposób prowadzony pilotaż nie zidentyfikuje trafnie wszystkich problemów, które wystąpią w wywiadzie zasadniczym. W artykule omówiono także grupę metod, których zastosowanie pozwala, przynajmniej na jakimś etapie badania, symulować warunki „docelowego” wywiadu. Chodzi tu przede wszystkim o różne rodzaje obserwacji obejmujące zachowania werbalne i niewerbalne, tak respondenta, jak i ankietera. W artykule przedstawiono także takie techniki, które można włączyć po zrealizowaniu zasadniczej części wywiadu – mowa tu o winietach, które pozwalają badać sposób rozumienia terminów i zwrotów zawartych w pytaniach kwestionariuszowych oraz *respondent debriefing*, którego polskim odpowiednikiem jest wywiad o wywiadzie. W podsumowaniu Autorka skupia się przede wszystkim na wskazaniu, w jakim stopniu stosowane metody pozwalają na realizację celów i zadań stawianych badaniom pilotażowym.

W tekście Wojciecha Jabłońskiego *Ankieterzy CATI o swoim zadowoleniu z pracy* znajdziemy charakterystykę techniki wywiadu CATI (Computer Assisted Telephone Interview) oraz omówienie wyników badań własnych Autora zrealizowanych w latach 2009–2010 wśród ankieterów przeprowadzających ten rodzaj wywiadów, a współpracujących z 12 czołowymi polskimi ośrodkami badawczymi oraz z dwiema firmami zagranicznymi – norweską i islandzką. Informacje od ankieterów zbierano za pomocą ankiety indywidualnie wypełnianej przez zatrudnionych w poszczególnych ośrodkach ankieterów – uzyskano odpowiedzi od 846 osób. W większości agencji badawczych ankieta miała postać papierową. Dwie agencje nie zgodziły się na taką formę badania, tam wykorzystano narzędzie elektroniczne – ankieterzy wypełniali ankietę zamieszczoną w Internecie lub też w wewnętrznym systemie informatycznym firmy. Artykuł prezentuje wybrane rezultaty projektu, charakteryzuje dane pozyskane z bloku pytań mierzących stopień satysfakcji ankieterów z wykonywanej pracy. Zadowolenie to oceniano w sześciu wymiarach: „nadzór”, „uznanie”, „współpracownicy”, „warunki pracy”, „rozwój” i „wynagrodzenie”. Jak wynika z badań, zadowolenie polskich ankieterów jest największe na poziomie wymiaru „współpracownicy” i „nadzór”, natomiast w najmniejszym stopniu ankieterzy są usatysfakcjonowani perspektywami rozwoju zawodowego stwarzanymi przez firmę oraz uznaniem, jakim się ta

praca cieszy. Satysfakcja ankierów zagranicznych jest trochę większa niż ankierów polskich – różnica ta jest widoczna na poziomie wszystkich wymiarów, a w szczególności skal „nadzór”, „rozwój” i „uznanie”.

Postęp technologiczny, zarówno w sferze elektroniki, jak i w dziedzinie środków komunikowania na odległość, a także chęć optymalizacji i ulepszenia metod pomiaru sprawiają, że rodzina standaryzowanych technik badawczych stale się powiększa. Konkurencją dla klasycznych procedur z papierowym formularzem – osobistego wywiadu kwestionariuszowego i ankiety wypełnianej – stanowią dziś techniki eliminujące konieczność fizycznego dotarcia do respondenta, zapośredniczające relację badawczą przez inne formy komunikacyjne, takie jak telefon czy Internet, oraz zastępujące tradycyjny kwestionariusz nośnikami elektronicznymi, które podnoszą jakość zgromadzonych danych, obniżając przy tym koszty ich przetwarzania. Jednocześnie przeprowadzane są badania i analizy metodologiczne mające na celu porównanie rezultatów osiągniętych za pomocą różnych technik, gdyż domniemanie ich zastępowalności może okazać się złudne, a odmienne warunki komunikacyjne mogą powodować różnice uzyskiwanych rezultatów wykraczające poza przypadkową zmienność. Artykuł Natalii Hipsz *Efekt sytuacji komunikacyjnej? Wyniki badania mierzącego wpływ kontekstu komunikacyjnego pomiaru ilościowego na odpowiedzi respondentów* stanowi przykład takiej analizy. Autorka w swoich badaniach porównała rezultaty uzyskane za pomocą osobistego wywiadu kwestionariuszowego, telefonicznego wywiadu kwestionariuszowego i ankiety audytoryjnej, dowodząc niejednakowej drażliwości tych trzech sytuacji komunikacyjnych.

Współcześnie wszelkie badania naukowe, w tym socjologiczne, są silnie zakorzenione w porządku organizacyjnym i instytucjonalnym – zarówno tematy badań, jak ich realizacja są silnie powiązane z jednej strony z tradycjami danej instytucji, a z drugiej ze współczesnymi jej możliwościami czy strukturami organizacyjnymi. Artykuł Agnieszki Krettek-Kamińskiej *Wpływ kontekstu instytucjonalnego na kształt pola problemowego współczesnej polskiej socjologii akademickiej. (Re)konstrukcja w oparciu o prace doktorskie z lat 1993–2011* stanowi próbę rekonstrukcji wybranego wycinka pola problemowego współczesnej socjologii akademickiej oraz instytucjonalnych wzorców jego wytwarzania. Punktem wyjścia do rozważań w jego ramach jest założenie, iż socjologia, podobnie jak nauka w ogóle, wraz z właściwym sobie przedmiotem zainteresowań poznawczych nie tyle jest, ile nieustannie się re-konstruuje w działaniach podejmowanych pod jej szyldem w określonych ramach społecznych i organizacyjnych. Czynniki instytucjonalne na różne sposoby „wchodzą w relację” z innymi wymiarami dyscypliny, w dużym stopniu określając reguły jej działania. Wpływ na zakres i kształt podejmowanych problemów badawczych, w ramach prac doktorskich analizowanych przez Autorkę, mają między innymi takie wymiary kontekstu instytucjonalnego, jak:

– ulokowanie Instytutu Socjologii, w którym powstaje doktorat (odmienne pozycje wydziałów w ośrodkach akademickich i zróżnicowanie samych ośrodków określające materialno-organizacyjne ramy aktywności badawczej, polityka informacyjno-decyzyjna stosowana przez instytucję, skutkująca poczuciem dominacji lub marginalizacji);

– sposób oceniania pewnych przedsięwzięć i działań w polu socjologii w kategoriach oczywistości lub niemożności, funkcjonujący jako element „atmosfery”, „ducha” instytucji i zinternalizowany przez jej członków;

– zróżnicowane relacje socjologów z przedstawicielami innych dyscyplin, wynikające z ich wzajemnego przestrzennego ulokowania (interdyscyplinarność projektów, akceptacja tematów, analiz z „pogranicza” dyscyplin);

– zasoby kadrowe i związane z nimi tradycje badawcze ograniczające się w większości do podejmowania nie tyle koncepcji, wartości czy paradygmatów, ile określonych strategii działania w instytucji (praktyki naśladowcze związane z postaciami kilku konkretnych promotorów, których można byłoby określić mianem lokalnych mistrzów).

W efekcie różnych konfiguracji wymienionych czynników w różnych ośrodkach nieco inne problemy badawcze osiągają status „najważniejszych” i najczęściej analizowanych, choć generalnie wśród autorów doktoratów największą popularnością cieszą się zagadnienia pojawiające się także w „pozadysertacyjnej” akademickiej refleksji socjologicznej, zgodnie z zasadą, iż zwłaszcza przez adepta dyscypliny (by odwołać się do P. Bourdieu) „postrzegane jako ważne i interesujące jest to, co ma szansę być uznane przez innych za ważne i interesujące, a zatem co rokuje nadzieję ukazania innym tego, co się samemu stworzyło i co inni uznali za ważne i interesujące”.

W zakończeniu tomu zamieszczono dwie recenzje. Sylwia Męcfal omawia książkę Roberta K. Yin *Case Study Research. Design and Methods*, a Wojciech Jabłoński przedstawia zbiorową pracę *Telephone Surveys in Europe. Research and Practice*.

Anna Kubiak